

El món funerari durant el Grup del Segre-Cinca III (950-750 cal a.n.e.): la necròpolis de Roques de Sant Formatge (Seròs, el Segrià)

L'article recull els resultats dels treballs duts a terme en una de les necròpolis emblemàtiques del Grup del Segre-Cinca, en el marc de les intervencions de recuperació del jaciment promogudes pel Consell Comarcal del Segrià.

S'han pogut documentar noves tombes d'incineració, incidir en la problemàtica dels túmuls rectangulars i circulars i ha aparegut una nova estela antropomorfa, que ara es presenta.

Paraules clau: necròpolis d'incineració, grup del Segre-Cinca, túmuls, estela antropomorfa.

L'article présente les résultats des fouilles développées sur une des nécropoles plus importantes du Groupe Culturel du Segre-Cinca. Les travaux ont été promus par le Conseil Comarcal del Segrià.

Des nouvelles tombes à incinération ont été mises à jour; des nouveaux renseignements sur la séquence des tumulus circulaires et rectangulaires acquis, et une stèle anthropomorphe découverte, qui maintenant est présentée.

Mots clé: necropolis d'incinération, groupe du Segre-Cinca, tumulus, stèle anthropomorphe.

1. Estat de la qüestió.

El món tumular

A la vall del Segre es comptabilitzen un total de 17 necròpolis d'incineració; aquestes bàsicament només han estat catalogades arran del fet que la majoria, o bé han estat greument afectades per l'acció antròpica, fins al punt de només poder recuperar el material, o bé la falta de metodologia que predominava en el moment en què foren excavades provoca que no comptem amb plantes ni seccions de les excavacions; també cal dir que en els primers moments de l'arqueologia a les terres de Lleida es limitava a catalogar i

* Han participat en la recerca sobre la necròpolis, a més dels signants d'aquest article, Natàlia Alonso, Emili Junyent, Òscar Escala, Andreu Moya, Àngel Lafuente i Joan B. López.

a descriure. És a partir de 1985, amb la publicació de la tesi de Gonzalo Ruiz Zapatero, on es recullen totes les dades proporcionades per les excavacions antigues, dedicant un capítol específic a la vall del Segre, juntament amb intervencions puntuals (MAYA 1986; JUNYENT, GALLART 1989) i aproximacions interdisciplinàries (LÓPEZ 1989), quan s'intueix un canvi, una reacció, que òbviament va acompanyada d'una evolució dels sistemes de registre.

El ritual d'aquests jaciments és la incineració, però entre ells hi ha diferències pel que fa a l'arquitectura, ja que d'aquestes disset necròpolis no totes són tumulars, sinó que n'hi han tres que es poden adscriure al que estrictament s'enten com a "camps d'urnes": la Pedrera, la Femosa i el Colomer de Pallerols; el túmul del Tossal del Tancat també és una excepció, ja que es tracta d'una estructura

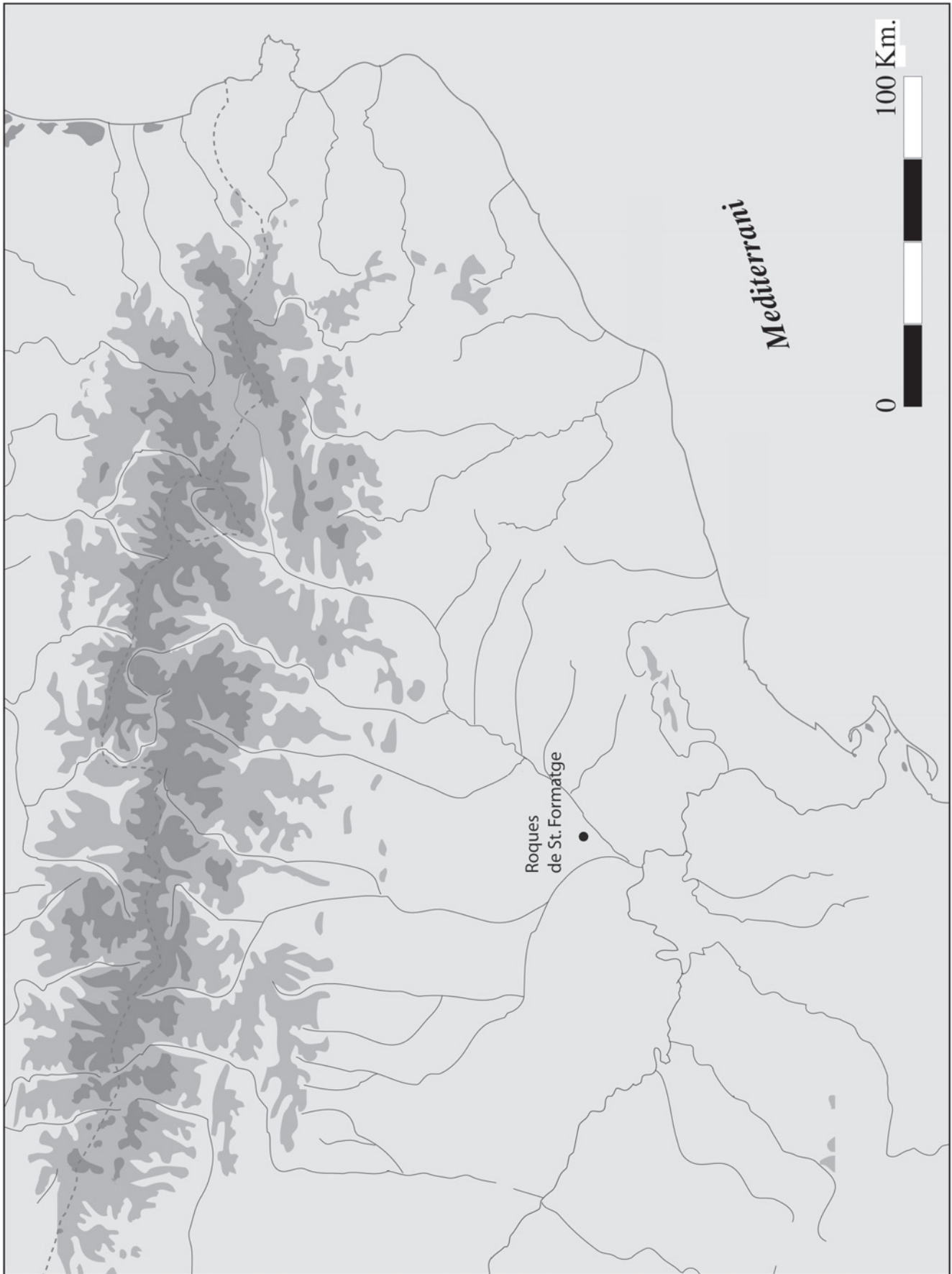

Fig. 1: Situació de les necròpolis.

contenidora d'un enterrament múltiple.¹ Pel que fa a la necròpolis de Roques de Sant Formatge, camp F, tots els enterraments són de tipus tumular.

Aquests jaciments comparteixen un mateix ritual i s'adscriuen a un mateix període històric: el Grup del Segre-Cinca III, però presenten diferències de tipus estructural; aquestes diferències pel que fa a l'arquitectura interior de les estructures funeràries s'han pogut fer paleses sobretot arran de la intervenció que s'ha dut a terme a Roques de Sant Formatge i a la Vall de la Clamor, tot i que d'aquesta última només se n'han pogut excavar tres estructures; el cas de la Colomina (Gerb, la Noguera) és diferent, ja que l'arquitectura interior dels túmuls és molt homogènia (FERRÁNDEZ *et al.* 1991:128).

Des de l'excavació de 1987 de la Colomina s'han obert noves perspectives pel que fa a l'estudi del món funerari: no es busca només la catalogació i la simple descripció, s'aixequen plantes, es fan seccions, es recullen mostres antracològiques, edafològiques i es realitzen anàlisis arqueometal·lúrgiques, així com també s'obre la possibilitat de realitzar datacions de C14 per poder afinar la cronologia d'aquests jaciments, que fins ara s'establia a través de la tipologia ceràmica; s'intenta relacionar la necròpolis amb l'hàbitat, relació que només s'ha pogut establir en dos casos: la Pedrera (qüestionada: JUNYENT, GALLART 1989) i la Colomina, el primer molt afectat per la destrucció antròpica i el segon excavat parcialment; també s'han fet propostes per poder determinar l'organització interna de la necròpolis, així com la possible relació entre les diverses estructures (fig. 1).

2. Situació geogràfica. Marc natural

La necròpolis de Roques de Sant Formatge, un dels conjunts funeraris més importants del territori català, es troba al terme municipal de Seròs, a la comarca del Segrià; la seva singularitat ve donada per l'existència, almenys, de quatre camps de túmuls i un poblat ibèric situat en un tossal que domina aquests camps tumulars.

Aquest conjunt es troba a uns 3 km a l'est de la població, al marge dret del riu Segre, a 1.500 metres del seu curs actual i a una alçada aproximada de 150 m s.n.m.; les seves coordenades UTM són: X 282.30 Y 4593.45, del full 1:5000 415-7-2 (247-122) editat per l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

Els diferents camps de túmuls es troben en les es-tribacions de la part exterior i interior de les vessants de la primera terrassa del marge dret del riu. Aquests terrenys pertanyen a les terrasses fluvials de la zona de confluència entre els rius Segre i Cinca.

La ubicació és estratègica ja que permet amb facilitat controlar les planes al·luvials més fèrtils que s'estenen aigües avall i les condicions climàtiques són immillorables per alguns cultius.

1. Per un estat de la qüestió més exhaustiu, vegeu FERRÁNDEZ *et al.* 1991.

3. Història de la investigació. El camp F

Era l'any 1944 quan en Rodrigo Pita Mercé en el marc d'unes prospeccions fetes en aquella zona descobria el poblat ibèric que es troba en el cim. Haurien de passar uns anys per descobrir el conjunt funerari. L'any 1963 amb motiu d'unes extraccions de terra es descobria el camp F proper a un camí veïnal. S'iniciaven les excavacions aquell mateix hivern sota la direcció de J. A. Tarragó Pleyan i mesos més tard la direcció seria assumida per Rodrigo Pita i Luis Díez-Coronel.

Amb aquella històrica intervenció s'establia una primera classificació tipològica tant pel que fa a les urnes funeràries com a les mateixes estructures tumulars. Aquests treballs suposaven un gran avenç en el coneixement del món tumular de la vall del Segre.

Es varen identificar 200 túmuls dels quals se n'excavaren una quarantena, els situats al sector més occidental i que en són els més coneguts. D'aquests es conserven les urnes funeràries i se'n coneixen bé les plantes i seccions. La resta de túmuls foren identificats i se'n recuperà la mínima informació (fig. 2).

L'any 1968 els autors de l'excavació publicaven els resultats de la intervenció aportant plantes generals, plantes i seccions d'algunes estructures, dibuixos i descripcions de les urnes funeràries, fotografies de les estructures en curs d'excavació, inventaris de materials de bronze... i una aproximació a la cronologia de la necròpolis basada en la tipologia de les tombes i de les urnes funeràries. A partir del perfil d'aquestes urnes els autors varen identificar tres fases: una primera entre el 1000 i el 900 aC atribuïble al moment final del període Vilaseca I, l'altra entre el 900 i el 750 aC atribuïble al període Vilaseca II i una tercera entre el 750 i el 650 aC atribuïble al període Vilaseca III.

L'any 1970 l'Emili Junyent realitzava un sondeig estratigràfic al poblat de les Roques de Sant Formatge (JUNYENT 1973) situat al cim del tossal de les Roques de Sant Formatge. Pot dir-se que aquestes dues són les úniques intervencions que s'havien realitzat en aquell indret fins que l'any 2001 en el marc d'un conjunt d'intervencions arqueològiques promogudes pel Consell Comarcal del Segrià es decidí conjuntament amb el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya intervenir a la necròpolis amb el clar objectiu de recuperar la planimetria del camp F per tal de poder-la disposar en suport informàtic i l'adequació d'aquest conjunt, almenys d'una part, per fer-la visitable; s'hi van dur a terme tres campanyes, d'aproximadament un mes i mig de duració cadascuna.

En la primera campanya s'inicien les tasques de neteja en el sector occidental. Amb la planta de detall que es va fer l'any 1963 a les mans, els investigadors constaten diferents fets. D'una banda, alguns dels túmuls han desaparegut a causa probablement de l'erosió (el conjunt de la intervenció va permetre documentar un total de 133 estructures), de l'altra, se'n descobren dos de nous, un dels dos amb urna funerària encara que trencada per la carena, i finalment es procedeix a l'excavació d'un tercer túmul que presenta indicis de no haver estat tocat.

CAMPO DE TUMULOS
 (CROQUIS)
 ROQUES DE SNT FORMATGE
 SEROS (LERIDA)

Fig. 2: Planta del camp F, primera intervenció de 1963-1964.

El resultat és la possibilitat d'excavar un túmul amb cista i urna funerària sencera.

Els objectius marcats en la segona campanya eren continuar amb les tasques de neteja en direcció est. Hom s'adona que existeix una part central en la que han desaparegut moltes estructures. També es documenten un conjunt important de túmuls de planta quadrada i rectangular. Es procedeix a excavar-ne alguns davant el dubte de si foren excavats l'any 1963 i apareixen els primers resultats.

És en aquesta segona campanya en la que apareix el fragment d'una escultura en pedra formant part de la mateixa estructura d'un túmul de planta rectangular (T-1030) (fig. 7). Aquest túmul s'integra en un conjunt de vuit, situats al SE del jaciment, un d'ells amb clares evidències de no haver estat excavat, i es procedeix a l'excavació sistemàtica. Es tracta d'un túmul (T-1107) que presenta una cista on està dipositada l'urna funerària i sota d'aquesta, una important fossa plena de cendres i carbons excavada al centre i ocupant la totalitat del túmul.

Els objectius amb què s'afrontava la primera intervenció al camp F de Roques de Sant Formatge es limitaven únicament a la neteja i dibuix de les estructures per poder fer la planimetria d'aquest camp de túmuls, davant l'evidència que n'hi havien que restaven per excavar. Es va adoptar la metodologia que s'havia utilitzat per a l'excavació de la necròpolis de la Colomina (Gerb, la Noguera)² (fig. 3).

4. Resultats: estructures excavades

Durant les darreres campanyes realitzades a la necròpolis de Roques de Sant Formatge s'han documentat un total de 133 estructures, 17 de les quals són de planta rectangular (12,8%) i 116 són circulars (87,2%).

Pel que fa a la tipologia dels túmuls, a grans trets tenim:

- Rectangulars
  - Cista - fossa
  - Possibilitat d'estructura externa adossada (T-1024, T-1107)
- Circulars
  - Amb pedres clavades
  - Amb lloses planes
  - Estructures adossades
- Senyalització exterior

En algunes de les necròpolis de la zona Segre-Cinca o les de l'Ebre, amb cronologies molt semblants a la de Roques de Sant Formatge, on s'havien documentat túmuls rectangulars i s'havien excavat, aquests no presentaven enterraments, per la qual cosa s'havia pensat en cenotafis o monuments funeraris, com és el cas dels túmuls 15 i 16 de la necròpolis de Castellet II (Mequinensa, Saragossa) (ROYO 1996:100) o la del Coll del Moro (Gandesa, Terra Alta) (RAFEL 1989:71), on sí que apareixen enterraments, encara que no en totes les estructures, i quan ho fan, estan dipositats dins l'estructura de l'empedrat tumular, en una cista o receptacle quadrangulars.

A la necròpolis de Roques de Sant Formatge s'han documentat tant túmuls circulars com rectangulars; en un principi els seus investigadors van atribuir una cronologia més moderna a aquests últims basant-se en la superposició, ja que l'estructura F-26 està construïda damunt dos túmuls rodons; durant la campanya del 2002 es va documentar un túmul circular (T-1009), amb la seva urna corresponent, que tallava un túmul rectangular (T-1023), que també contenia urna. Aquest fet ens porta a pensar que:

- la cronologia d'aquests túmuls rectangulars no és sempre més moderna que la dels circulars
- tot i ser més moderns els túmuls rectangulars, els circulars no es deixen de construir mai
- dualitat de ritual: una variant dins el mateix ritual

Durant la darrera campanya es va poder documentar una àrea de túmuls rectangulars al SE del camp F, les estructures d'aquest conjunt presenten l'eix longitudinal orientat E-W (les seves longituds oscil·len entre 1,90 m i 2,40 m), orientació que també es repeteix en les estructures quadrangulars o "empedrats pseudotumulars rectangulars" de la necròpolis del Coll del Moro (Gandesa, Terra Alta) (RAFEL 1989:73); d'aquests se'n va excavar un, el T-1107; aquest túmul no estava afectat per cap mena de remoció ni expoliat. La seva arquitectura interna resulta interessant ja que fa evident, com ja s'havia constatat durant la campanya anterior, una fossa de recollida d'*ustrina*: gran quantitat de cendres, carbons —algun de mida més que interessant de cara al C14—, restes òssies i metàl·liques, així com les pedres (ue 044) que falcaven la cista quadrada (ue 037) (fig. 4). Excavant aquesta fossa es va documentar un estrat (ue 047) de terra rubefactada molt compacta. Del conjunt total dels túmuls rectangulars, dels que només es van poder recuperar dues urnes, la de T-1023 i la de T-1107, presenten tots una fossa on es recullen les restes de *ustrina*; un cop rentat aquest sediment, s'han pogut recuperar gran nombre de bronzes,³ fragments d'ossos i carbons. Totes aquestes fosses presenten les parets rubefactades, fet que ens podria induir a pensar en incineracions primàries o bé que en el moment en què es van dipositar les cendres tenien una temperatura molt alta i, per tant, incineració i la deposició de la incineració al túmul no estaven gens separades en el temps (fig. 5). Ens inclinem vers aquesta segona interpretació, ja que considerem que si la incineració s'hagués realitzat en el mateix túmul, l'estrat resultant seria molt més potent. Aquesta fossa que es documenta als túmuls rectangulars només s'ha documentat a la necròpolis de Roques, a Coll del Moro no s'ha documentat cap cas de fossa o *loculi* excavat sota l'empedrat tumular (RAFEL 1989: 71).

Hi ha una petita diferència pel que fa a l'arquitectura interna entre aquests dos túmuls, ja que mentre que l'urna pertanyent a T-1023 està dipositada al reblliment interior del túmul, amb pedres que la falquen, l'urna del túmul T-1107 té una cista construïda; a més cal destacar que T-1023, a diferència de T-1107, té l'eix longitudinal orientat N-S. És també en un dels túmuls rectangulars (T-1030) on, en el seu anell extern, es

2. FERRÁNDEZ *et al.* 1991.

3. Vegeu l'annex per l'aixovar metàl·lic.

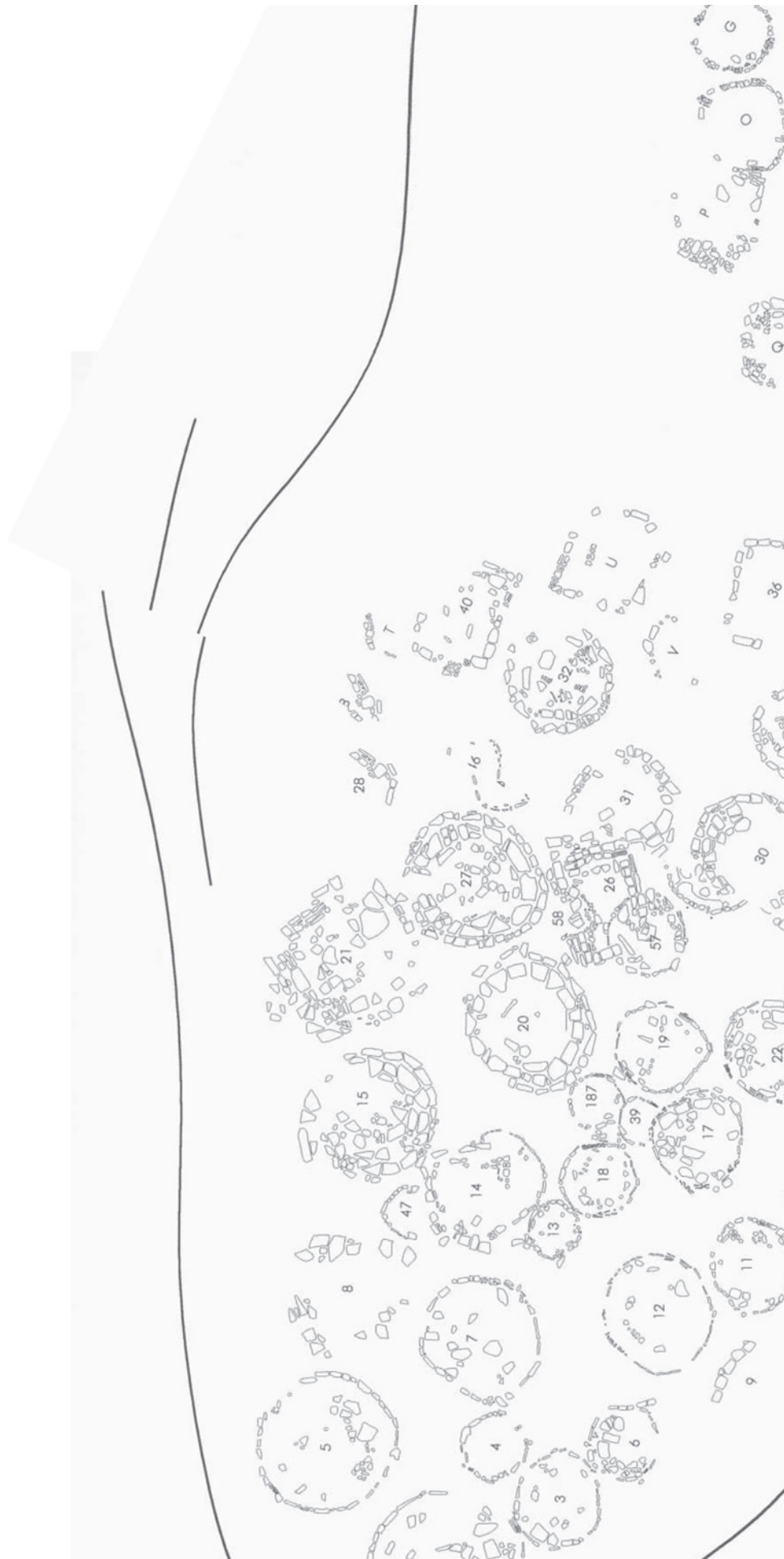

Fig. 3: planta del camp F després de l'última intervenció, 2002.

Fig. 4: Detall de l'urna de T-1107.

troba el cap d'una escultura amortitzada, possiblement una estela (fig. 6). Es tracta del cap, del que només se'n conserva el rostre, esculpit en pedra sorrenca i de molt bona factura; les faccions mostren gran detall: nas, ulls i fins i tot solcs que indiquen el pentinat (JUNYENT, PÉREZ 2003, 91). Aquesta estructura, però, no té urna; el que sí que es va documentar va ser una fossa amb la recollida de les restes de *l'ustrina*, ja siguin cendres, ossos i restes d'aixovar metàl·lic, exclusivament de bronze. La documentació d'aquesta fossa és una constant en els túmuls rectangulars, al contrari que en els circulars, ja que els que s'han pogut excavar durant aquestes darreres campanyes no presenten material provinent de les restes de la cremació, entès com un estrat cendrós amb restes de carbons, ossos i aixovar metàl·lic. La terra que rebleix el *loculi* o la cista, totalment estèril, ens fa pensar que podria ser la mateixa que extreuen en excavar l'espai que contindrà l'urna. Una constant que hem pogut observar és que en els túmuls circulars, quan s'han pogut recuperar restes metàl·liques i ossos, aquests apareixen amb el rebliment de l'interior del túmul, ja sigui empedrat o pedres amb terra.

Totes les urnes que s'han pogut recuperar, exceptuant la de T-1023, que ha perdut la vora i la de T-J que no en tenia, van acompanyades de la corresponent tapadora, i com és una constant en la vall del Segre, aquesta presentava una osca en forma de "V", que és coneguda com a "forat de l'ànima";⁴ a Roques de Sant Formatge totes les tapadores recuperades són de sorrenca i estan retocades per adaptar-se al diàmetre de la urna.

També s'ha pogut constatar que aquestes estructures rectangulars tenen totes la cista construïda —en el cas de T-1023, comptem amb pedres verticals (ue 003) que falquen la urna (ue 002)—; aquesta és majoritàriament poligonal, amb petites lloses clavades.

Una estructura que mereix comentari a part és T-1072: estructura rectangular de grans dimensions, 3,30 m x 2,80 m aproximadament, ja que el seu costat W està una mica desdibuixat i pel costat N està tallat per una estructura circular T-1078. Durant la campanya 2002-2003 es va excavar parcialment, i els resultats, tot i no recuperar-se cap urna sencera, entenent-la com el contenidor de la incineració, van

4. MAYA 1978.

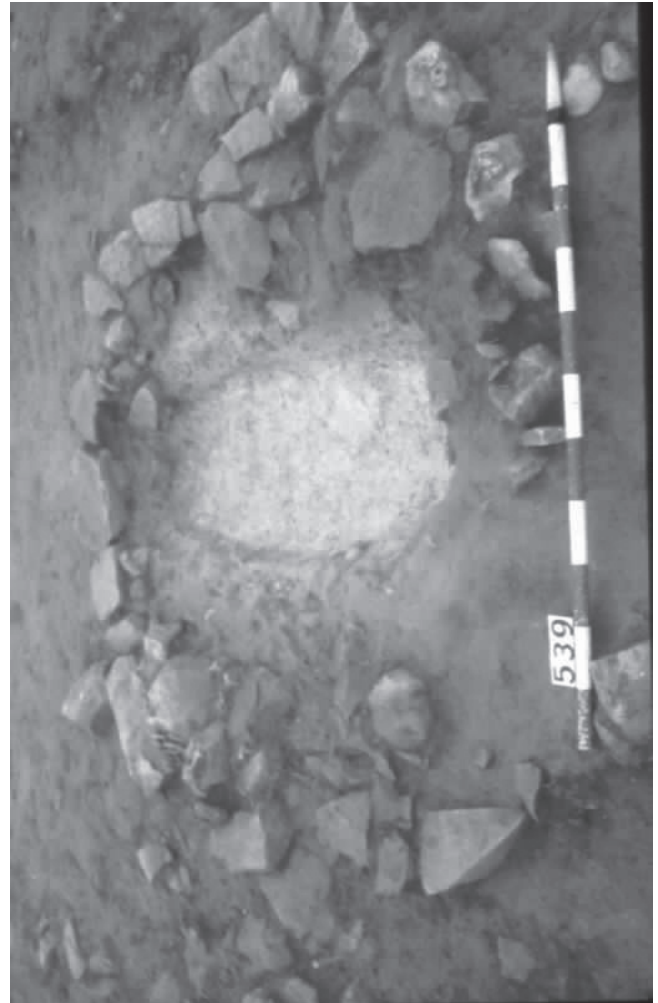

Fig. 5: Planta de la fossa de recollida de les restes de *l'ustrina* de T-1024.

ser fragments de diferents vasos, almenys de tres, entre els que hi ha dos fragments pertanyents al cos de dues urnes diferents, fet que ens fa pensar o bé en restes d'aixovar ceràmic —seria el primer cas en aquesta necròpolis—, o bé que, donades les grans dimensions del túmul, el més gran de la necròpolis, s'hi hagués dipositat més d'una incineració. També es podria donar el cas de reutilització del monument funerari, documentat a Castellet II (Royo 1996:100), on es troben urnes amortitzades i tapadores al rebliment intern dels túmuls o en el que apareix entre les diferents estructures funeràries.

En la darrera campanya es va documentar una possible estructura en forma d'U invertida que s'adossa a un dels costats del túmul, el de l'W de T-1107, element que ja s'havia documentat la campanya anterior en T-1024. L'excavació d'aquesta estructura (EC-1027, T-1024) va proporcionar fragments d'ossos i bronze; caldria comprovar si tots els túmuls rectangulars tenen aquesta estructura associada, que no és el cas de T-1023, estructura que casualment tampoc no està orientada com la resta de túmuls rectangulars sinó que se situa N-S, com T-1072. Cal tenir en compte que aquest túmul n'està retallant un de rodó, fet que podria condicionar l'existència d'aquesta estructura adossada; l'excavació de l'estructura que s'adossa a T-1107 no va donar material arqueològic, tampoc sediment.

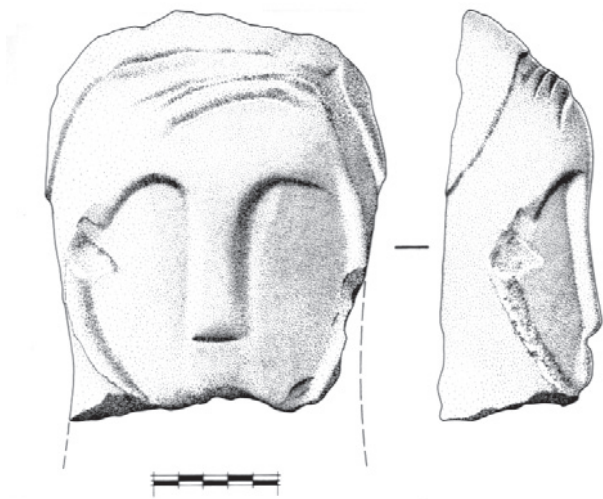

Fig. 6: Possible estela antropomorfa apareguda al túmul T-1030. Dibuix: Antoni Llussà.

Pel que fa als túmuls circulars presenten varietat, tot i mantenir uns diàmetres que oscil·len entre 1 i 3 m:

- delimitats per pedres clavades i interior reomplert amb pedres i terra
- l'anell extern són lloses planes, l'interior del túmul pot estar disposat en anells concèntrics (T-1026)
- cista construïda (T-1038 té una cista pentagonal o *loculi* (T-1070)

En un sol cas s'ha documentat una cista externa en un túmul com és el cas de T-1091, del que desconexim si també tenia cista a l'interior, ja que fou excavat durant la campanya de 1963-1964 i només en restava l'anell extern de pedres clavades i aquesta cista adossada pel W.

Durant les darreres campanyes es van excavar dos túmuls circulars T-1038 i T-1070 i se'n va recuperar l'urna; aquests dos túmuls presenten diferències pel que fa a la seva arquitectura interna.

Pel que fa a T-1038, a diferència de la resta, almenys les que s'han excavat darrerament, l'urna estava estirada, amb la boca a l'W (fig. 8), amb la seva tapadora de pedra corresponent, col·locada dins d'una cista pentagonal. Suposem que la construcció de la cista fou posterior a la deposició de l'urna, ja que les dimensions de la cista s'ajusten molt a la seva mida.

Aquest túmul, seguint la tònica de la resta de circulars que vàrem poder excavar, no contenia restes recollides de la incineració, element que és exclusiu dels túmuls rectangulars i aquest cas no és l'únic, ja que en la campanya de 1963-1964 es documenta un altre cas de les mateixes característiques: urna estirada dins d'una cista pentagonal (F-82). Aquest túmul, com T-1038, es troba a l'extrem N de la necròpolis i, atès que F-82 està situat per croquis, creiem que és molt probable que ambdós túmuls estiguin un al costat de l'altre, podent ser T-1038 el que està identificat al croquis com a 114 (PITA, Díez-CORONEL 1968, 54).

T-1070 es troba emmarcat entre dos túmuls de diàmetre major, raó per la qual, possiblement, als primers excavadors els va passar desapercebut; l'ur-

Fig. 7: Túmul T-1030, l'escultura en el seu anell extern.

na que contenia era també de reduïdes dimensions (9,6 cm d'alçada). Es va excavar el seu contingut i es va poder recuperar, juntament amb els ossos, una petita llàgrima de bronze; tenint en compte que ni a l'estructura ni dins l'urna hi ha més restes d'aquest metall, podem pensar que aquesta llàgrima no pertanyia a cap ornament de l'incinerat i segurament prové de l'*ustrina*, amb el que tindriem un *ustrinum* col·lectiu. El rebliment de l'urna era terra, que es devia precipitar dins un cop tapat el *loculi*, ja que la tapadora de pedra no la tancava hermèticament. Així el contingut de l'urna era únicament els ossos i la petita llàgrima, la qual cosa podria representar la pràctica de la *lavatio*. El rebliment del *loculi* era totalment estèril de restes arqueològiques i s'adaptava perfectament a la mida de l'urna.

Només en un sol cas s'ha documentat un estrat cendrós en un túmul circular, T-1048, dels que s'han pogut excavar en les darreres campanyes; aquest estrat cendrós es trobava dins una mena de fossa excavada al terreny natural, a mode de *loculi*. Pertany a un túmul de molt petites dimensions que o bé s'adossa a un altre túmul o bé aquest el retalla, ja que la planta de T-1048 és semicircular; a més aquesta fossa estava protegida per una llosa a tall de tapadora, per la qual cosa podríem pensar en una deposició sense urna.

Pel que fa a la senyalització de les tombes a Roques de Sant Formatge, ens decantem per l'existència d'esteles a l'anell exterior del túmul, element que també es documenta en altres necròpolis de la zona Segre-Cinca com és el cas de Castellet II (Royo 1993) o el túmul 25 de Pedrós, on es documenta

Fig. 8: Detall de l'urna de T-1038.

una gran llosa vertical a l'anell (Royo 1993, 9); un exemple per la nostra necròpolis podria ser una pedra vertical a l'anell exterior de T-1023 i de T-1091, entre altres. Són pedres com la resta que conformen l'anell del túmul, l'única diferència és que són més altes i sobresurten.

Finalment, el que ens ha permès la nova intervenció al jaciment ha estat poder realitzar la totalitat de la planta del camp F, així com poder excavar túmuls que no es van excavar durant els anys seixanta i documentar aspectes que d'altra manera seguirien desconeguts. També se'ns obre la possibilitat de realitzar carboni 4 sobre una mostra de carbó que es va recuperar de l'excavació de la fossa del túmul T-1107, així com la possibilitat d'afinar la cronologia dels túmuls rectangulars arran de la recuperació de 3 urnes i la perspectiva d'un estudi d'arquitectura funerària; tot i així existeixen encara moltes preguntes a les que no hem trobat resposta i possiblement no la trobarem.

5. Conclusions

Ens trobem davant una necròpolis d'incineració tumular on es poden documentar variants dins del mateix ritual: forma dels túmuls, cista-fossa, i la possible funcionalitat cultural de les estructures rectangulars, a més de tombes. Fins les campanyes més modernes que s'han dut a terme a Roques de Sant Formatge, a les estructures rectangulars o quadrangulars no s'hi havia trobat cap urna (PITA i Díez CORONEL 1968, 34-35), tot i comptar amb una vintena d'estructures, ja que també se'n van documentar d'aquest tipus al

camp G. Si a aquest fet li sumem la complexitat morfològica de F-26, estructura excavada amb molta cura, entenem la interpretació de possible estructura d'ús cultural o bé d'*ustrinum*, però cal tenir en compte que no totes les estructures de planta rectangular o quadrada han de tenir el mateix ús. Descartem la funcionalitat d'aquest túmul com a *ustrinum* ja que durant la seva excavació només es va documentar una capa de sorrenca amb coloracions diferents (PITA, Díez-CORONEL 1968, 18), que el seu excavador no anomena ni carbons ni cendres.

Com en totes les necròpolis del Baix Segre, les tapadores que s'han pogut documentar tenen el que s'anomena "forat de l'ànima" i en aquesta necròpolis són exclusivament de pedra.

Pel que fa a l'hàbitat que es relaciona amb la necròpolis tumular de Roques de Sant Formatge en desconeixem l'emplaçament; els seus primers excavadors el situen al poblat ibèric, ja que a banda de la ceràmica ibèrica en superfície, en les vessants i al cim del tossal es veuen rastres de ceràmiques de la primera edat del ferro; aquesta opció es descarta arran de la cata que es va realitzar al poblat ja que els materials que donava eren de l'ibèric ple. Cal tenir en compte la gran quantitat de camps de túmuls que es concentren al jaciment de Roques de Sant Formatge, dels quals només dos han estat objecte d'una excavació intensiva, encara que cap dels dos creiem hagi estat exhaurit. Són el G i F, només l'últim excavat darrerament i sumant la totalitat d'estructures dels dos ens dona un total de 233 tombes amb cronologies molt semblants, amb el que tot això implica, ja que comptaríem amb un nucli urbà d'unes dimensions impressionants, i donada la intensitat amb què s'ha prospectat la zona del Baix Segre, ja seria conegut; també es podria pensar en Roques de Sant Formatge com una necròpolis que aglutinaria habitants de diferents poblats. Estem en un moment històric en què la mida dels poblats augmenta i en aquests ja no només hi viuen gent amb la mateixa filiació sanguínia; aquesta podria ser una de les explicacions pel funcionament simultani de diferents zones de la necròpolis i la possible agrupació de tombes responnent a la mateixa filiació, és una possibilitat força interessant de cara a futurs estudis d'organització interna.

Pel que respecta a la cronologia, a manca encara de datacions absolutes, la tipologia de les urnes i dels escassos materials metàl·lics apareguts permet proposar unes dates entre 950-750 cal. a.n.e., potser fins i tot més baixes. És a dir, corresponent al GSC III i inicis de la primera edat del ferro.

6. Marc històric

La necròpolis de Roques de Sant Formatge, tot i tenir un començament que potser podríem incloure dins el Grup del Segre-Cinca II (GIP 2003) té el seu màxim desenvolupament durant el GSC-III; és un moment en què la incineració ja està estesa del tot com a ritual funerari i on l'arquitectura quasi sempre és tumular. Les arrels d'aquestes estructures es remunten al GSC-I. La societat que enterra a Roques de Sant Formatge és una societat sense desigualtats socials

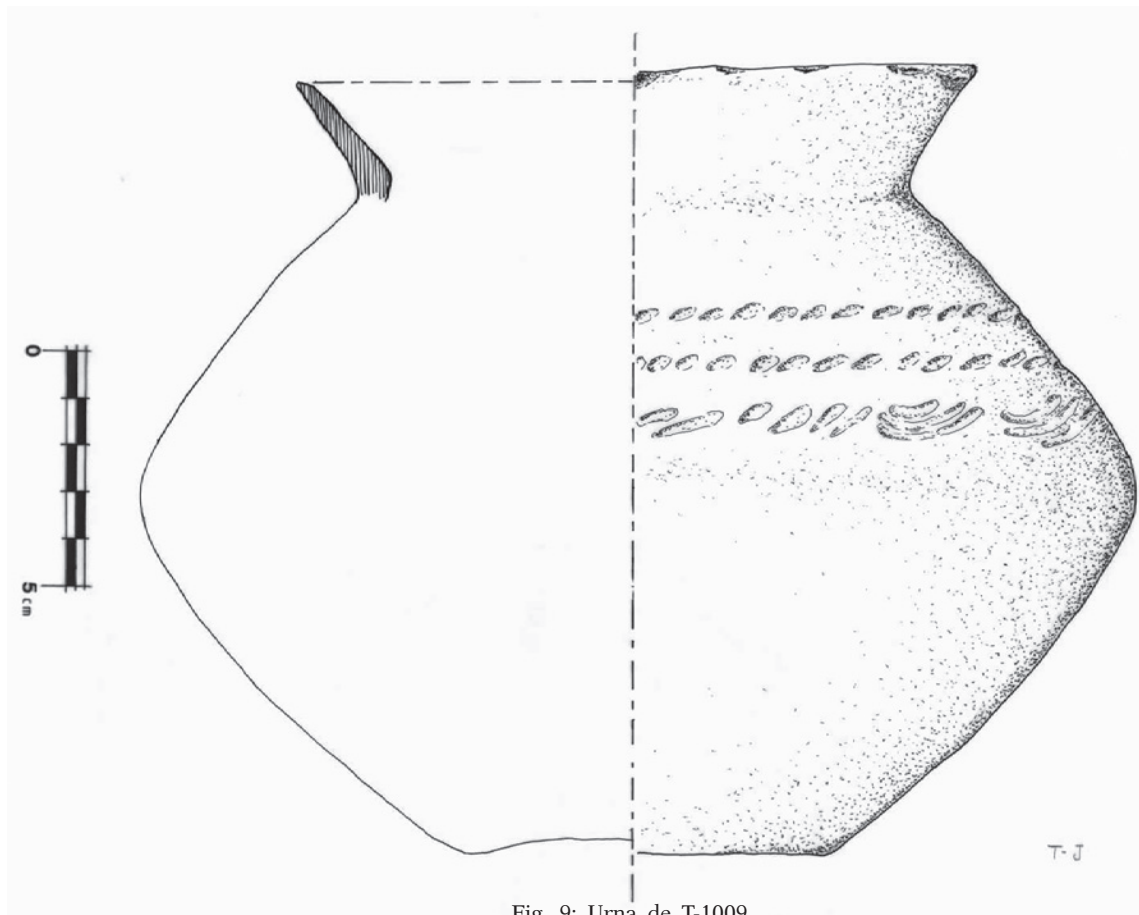

Fig. 9: Urna de T-1009.

marcades, tot i que durant el període del GSC-III aquestes es comencen a perfilar, per fer-se patents en el període posterior. Pel que fa al registre funerari el màxim exponent d'aquestes diferències socials reflectides en la necròpolis és la Pedrera (Vallfogona de Balaguer, Tèrmens, la Noguera).

Durant el GSC-III hi ha també un canvi pel que fa a l'urbanisme; la fase anterior ve caracteritzada pel típic poblat clos, tipus Genó, delimitat per un mur perimetral al qual s'adossen els habitatges i separats entre ells per parets mitjaneres, amb un espai central d'ús comunitari. És una societat aparentment unida per vincles de parentiu que formen petits nuclis de poblament. El nou tipus d'urbanisme es basarà en l'arquitectura modular, organitzat en barris exempts, separats per carrers i places; aquest canvi en l'urbanisme reflecteix un canvi en l'organització social ja que és una agrupació de diferents grups socials amb diferent filiació sanguínia.⁵

7. Descripció del material ceràmic

Han estat poques les urnes funeràries recuperades, tanmateix mereixen especial atenció.

T-1009 urna de perfil bicònic, vora exvasada i llavi lleugerament visellat. Part superior del cos còncava i terç inferior convex amb la zona d'inflexió arrodonida. Base plana, superfície sense pulir, pasta granulosa.

5. Per una informació més detallada sobre el desenvolupament del grup cultural del Segre-Cinca vegeu LÓPEZ 20003 (en premsa).

Presenta decoració incisa en la part superior del cos, a mode d'unglades; les seves dimensions són: 14,2 cm pel que fa al diàmetre de la vora; l'alçada és de 16,6 cm i el diàmetre de la base és de 7,6 cm.

Paral·lels tipològics similars es troben a la necròpolis de la Colomina a Gerb (fig. 9).

T-1002 urna trencada de la qual solament se'n conserva la part de la base fins a la carena. De perfil bicònic, base que es comença a umbilicar, superfície sense pulir i pasta granulosa; el diàmetre de la base és de 9 cm.

T-1070 urna de perfil bicònic, vora exvasada i llavi arrodonit. Part superior del cos còncava i terç inferior convex amb la zona d'inflexió arrodonida. Base plana, superfície sense pulir, pasta granulosa. Presenta decoració acanalada entre el coll i la carena i dues acanaladures a l'interior de la vora. És una urna de dimensions molt reduïdes: el diàmetre de la vora és de 10 cm, la seva alçada 9,5 cm i el diàmetre de la base és de 3,7 cm (fig. 10).

T-1038 urna de perfil bicònic, vora exvasada i llavi arrodonit. Part superior del cos còncava i terç inferior convex amb la zona d'inflexió arrodonida. Base plana, superfície sense pulir, pasta granulosa. Presenta dues acanaladures a l'interior de la vora. Les seves dimensions són: el diàmetre de la vora és de 16,2 cm, l'alçada de 17,4 cm, el diàmetre de la base de 10,8 cm.

T-1107 urna de perfil bicònic, vora exvasada i llavi arrodonit. Part superior del cos còncava i terç inferior convex amb la zona d'inflexió arrodonida

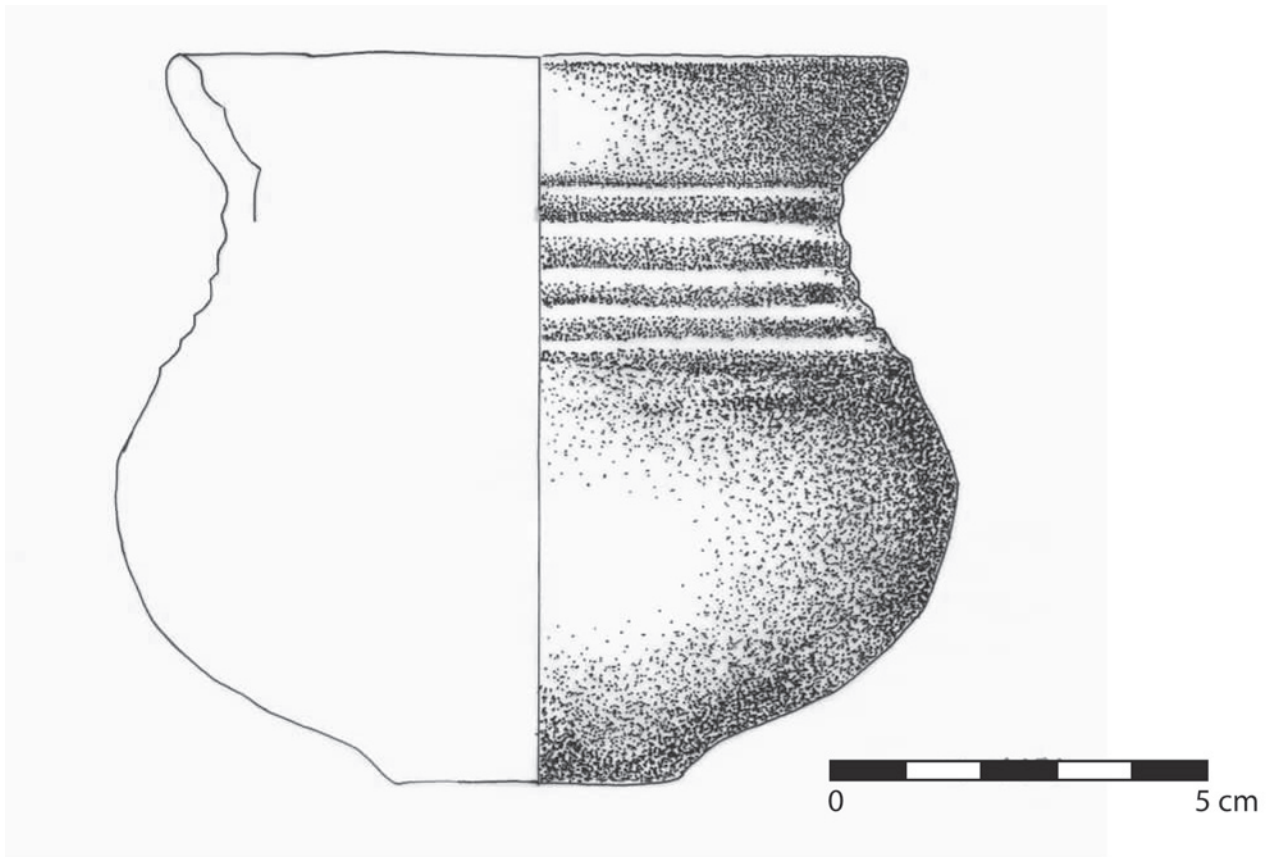

Fig. 10: Urna de T-1070.

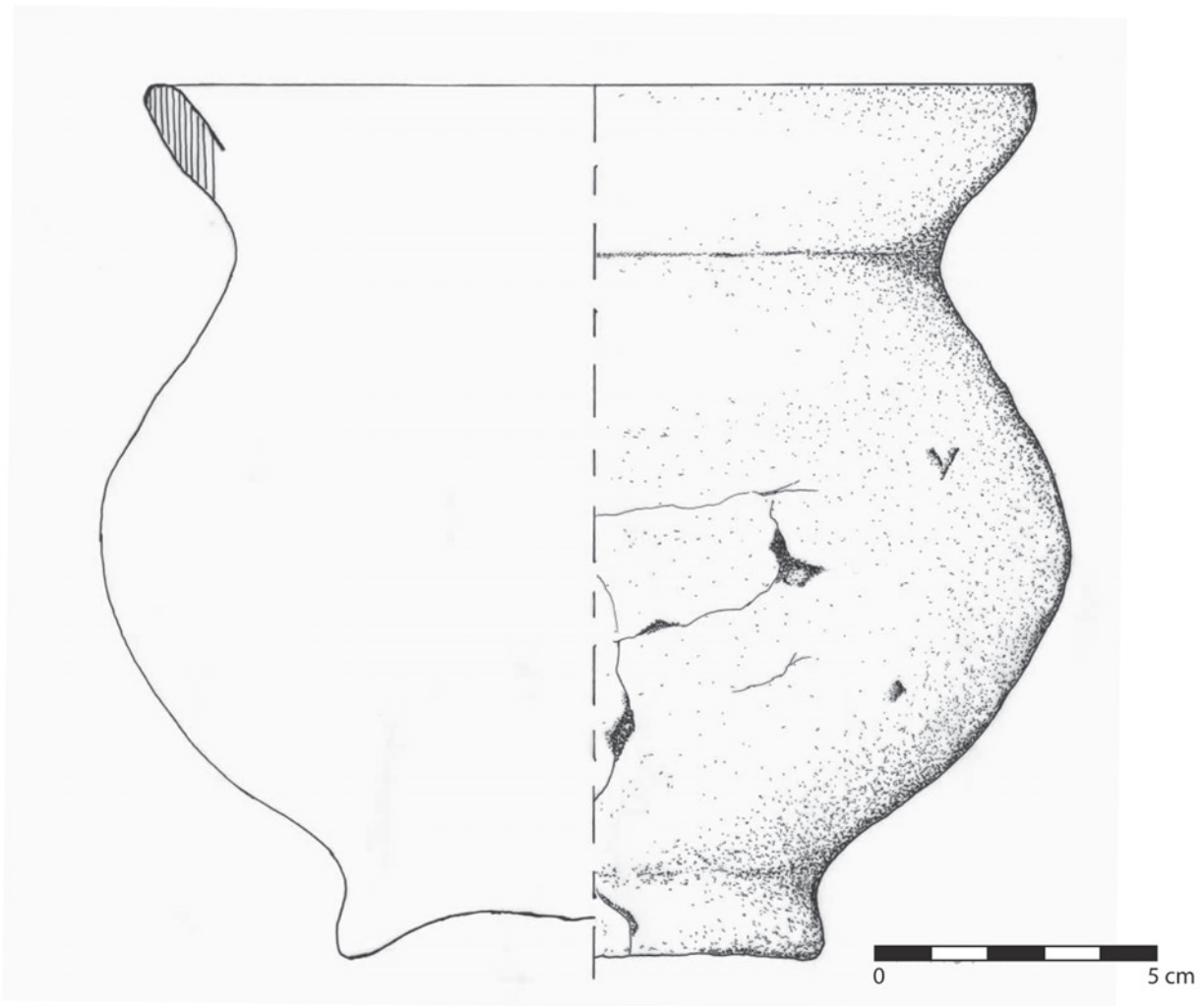

Fig. 11: Urna de T-1107.

i poc marcada. Base amb peu tímidament indicat, superfície sense pulir, pasta granulosa. No presenta decoració. Les seves dimensions són: diàmetre de la vora de 15,7 cm, alçada de 15,5 cm i diàmetre de la base de 8,5 cm (fig. 11).

Totes les urnes aquí descrites, exceptuant la pertanyent al túmul T-1107, tenen tapadora de pedra calissa, totes elles presenten una petita escotadura en forma de V també coneguda com a “forat de l'ànima”; la funcionalitat d'aquesta ens és desconeguda, per aquesta raó, tradicionalment, se li ha donat un caire cultural.

La totalitat d'urnes recuperades en les darreres excavacions al camp F es poden incloure dins el tipus IIa (FERRÁNDEZ *et al.* 1991, 118); aquest tipus ve caracteritzat per urnes de perfil bicònic i llavi bisellat; la part superior del cos còncava i la inferior convexa amb la zona d'inflexió arrodonida i marcada; són recipients amb tendència globular i sense peu diferenciat, sovint amb acanalats sota la vora; són característics del període Vilaseca II, cronològicament situat entre el 800-750, definit pels materials de les Escorres (Llardecans) i les Obagues (Ulldemolins).

Paral·lels tipològics en trobem a la Colomina (Gerb, la Noguera), al mateix camp F i G de Roques de Sant Formatge, on Ruiz Zapatero (1985, 324-325) les inclou en el moment inicial de la necròpolis, entre el 900-800 aC.

Anna Colet
Montse Gené
Grup d'Investigació Prehistòrica
Departament d'Història

Universitat de Lleida
Despatx 0.22
Pl. Víctor Siurana, 1
25003 Lleida
Tel. (+34) 973 702 028
arqueologia@historia.udl.es

Bibliografia

FERRÁNDEZ *et al.* 1991

Ferrández *et al.*, "La necròpolis tumular d'incineració de la Colomina 1 (Gerb, la Noguera)", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, Lleida 1991.

GIP 2003

GIP, "Caballos y hierro. El campo frisio y la fortaleza de 'Els Vilars d'Arbeca' (Lleida, España), siglos VIII-IV a.n.e.", *Chevaux-de-frise i fortificació en la primera edat del ferro europea*. Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida 2003.

JUNYENT, PÉREZ 2003

E. Junyent i A. Pérez, *Història de Lleida, L'antiguitat, d'Iltirta a Ilerda*, vol. 1. Pagès Editors, Lleida 2003.

JUNYENT 1973

E. Junyent, "Notícia acerca del primer corte estratigráfico efectuado en el poblado de Roques de Sant Formatge (Serós, Lleida)", *XII Congreso Nacional de Arqueología, Jaén 1971*, Saragossa, 1973.

MAYA 1976

J. L. Maya, "Las necrópolis tumulares ilerdensas", *2n Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, 1976, Puigcerdà 1978.

PITA i DíEZ-CORONEL 1968

R. Pita i L. Díez-Coronel, "La necrópolis de 'Roques de San Formatge' en Serós (Lérida)", *EAE*, 59.

RAFEL, HERNÁNDEZ 1992

N. Rafel, G. Hernández, "Pràctiques funeràries a la necròpolis del Coll del Moro (Gandesa, Terra Alta)", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, Lleida 1992.

RAFEL 1989

N. Rafel, *La necròpolis del Coll del Moro de Gandesa: les estructures funeràries*. Col·lecció monografies, núm. 1. Publicacions de l'Ajuntament de Tarragona, Tarragona 1989.

ROYO 1993

J. I. Royo, "Estelas y cipos funerarios en la necropolis tumular de Los Castelletes de Mequinenza (Zaragoza, España)", *V Congreso Internacional de Estelas Funerarias*, Soria 1993.

ROYO 1996

J. I. Royo, "Ritual funerario y cultura material en las necropolis tumulares de los Castelletes de Mequinenza (Zaragoza): una aportación al estudio del bronce final/hierro en el NE peninsular", *Gala 3-5*, 1994-1996, Sant Feliu de Codines.

RUIZ ZAPATERO, 1985

G. Ruiz Zapatero, *Los Campos de Urnas del NE de la Península Ibérica*, tesi doctoral, 2 vols. (1983), Universidad Complutense de Madrid, 1985.

Anàlisi tipològica dels materials de bronze: annex

(Raimon Graells i Fabregat)

De cara a situar cronològicament els diferents conjunts de bronzes, utilitzem la proposta de N. Rafael respecte a la necròpolis del Coll del Moro de Gandesa, on va observar que fins a la segona meitat del s. VII aC els únics elements de bronze que acompanyaven els enterraments eren els braçalets, essent a partir d'aquest moment quan comencen a aparèixer altres objectes. Aquests podien correspondre a peces d'ornament o part de peces que no han perdurat. Els nous tipus que apareixen són penjolls amb apèndixs esferoidals, cadenetes, anells i anelles, torques, fíbules de doble ressort (RAFEL 1991, 130), i així augmentant en gran manera la llista en directa relació al pas del temps.

L'estudi de les peces metàl·liques que componen els aixovars permet aproximar-nos a la cronologia dels enterraments. Encara avui és difícil poder realitzar una correcta aproximació cronològica a partir únicament de les tipologies ceràmiques (CASTRO 1994) i per tant, l'anàlisi tipològica dels objectes metàl·lics és complementària. L'estudi de les restes metàl·liques, permet també reconstruir part del ritual funerari, a partir del seu estat de conservació (cremats o no) i de la seva deposició en la tomba (dins l'urna o no).

Els bronzes recuperats a la necròpolis de Roques de Sant Formatge (Seròs, Segrià), corresponen als túmuls RSF-1030 (on els bronzes es van trobar a la fossa) i RSF-1070 (en l'interior de l'urna), quedant sense restes de bronze el túmul RSF-1023 i la seva urna. Queden encara per a excavar-se tres urnes més. Únicament el túmul RSF-1030 presenta fragments de bronze identificables (corresponen principalment a braçalets), fet que ratifica el que ja van dir R. Pita i L. Díez-Coronel sobre la pobresa de metall (1968, 63).

En el túmul RSF-1030 es van documentar 57 fragments de braçalets de bronze. Aquests braçalets són de seccions quadrades, rectangulars i de sèries.¹ Tots els fragments semblen correspondre a parts centrals de braçalets donada l'absència d'extrems. No s'observa cap mena de decoració, tot i que una revisió després de la neteja confirmarà aquesta dada. Al mateix temps i a causa de l'elevat grau de fragmentació i deformació provocada pel foc no s'ha pogut reconstruir ni un exemplar.

En la mateixa necròpolis també s'han documentat fragments de braçalet en els túmuls F.4, F.49, F.57,

F.58, F.89, F.107, F.155, F.169, G.257, G.283, G.293, G.298 i H.401. La poca quantitat de tombes amb restes de bronze amortitzat permet situar-les com a tombes singulars dins de la necròpolis. Més encara si atenem a les expressions emprades pels autors, que denoten clarament la migradesa de metall en les tombes que en presenten. Així pel túmul F.4 *...tres trozos de bronce, de brazaletes...* (PITA i Díez-CORONEL 1968, 51), pel F.49 *...y algún pedazo de bronce de brazaletes...* (PITA i Díez-CORONEL 1968: 58), per les tombes F.107 i F.155, també incideixen amb l'expressió *...y algún... "pedazo" o "fragmento"*, a la poca quantitat de metall recuperat (PITA i Díez-CORONEL 1968, 59). En canvi, per als túmuls G.283, 293 i 298 s'utilitza l'expressió *...trozos de brazaletes...* (PITA i Díez-CORONEL 1968, 63), menys clara, però segurament amb la mateixa finalitat. Els casos oposats, rics en metall, els representen el túmul G.257, amb 1.112 grams de metall i el túmul H.401, on els autors subratllen la nombrosa presència de metall amb l'expressió *...Abundantes fragmentos de brazaletes de bronce...* (PITA i Díez-CORONEL 1968, 63). Dins d'aquest segon grup, s'ha de situar el conjunt d'aquest túmul. Cal tenir en compte pel que fa a la quantitat de bronze que apareix dins els túmuls que s'ha recuperat en les darreres intervencions, excavant la fossa que ens apareix dins els túmuls rectangulars, per sota la cista, fet que ens podria portar a pensar que durant la primera intervenció molt d'aquest metall no es va recuperar i s'ha perdut. D'aquesta manera, el fet d'atribuir al T-1030 el caràcter de singular no seria tan extraordinari.

L'atribució cronològica que hem de donar a aquest conjunt és coetània a la que rep el conjunt G.257 (PITA i Díez-CORONEL 1968, 56), en funció dels tipus de seccions que tenen els braçalets que componen l'aixovar del túmul RSF-1030. Així, les seccions representades es daten en la necròpolis del Coll del Moro de Gandesa entre el 625 i 550 aC.² La troballa de la citada tomba del camp G es data entre finals de s. VII aC i el primer quart del s. VI aC per la troballa d'un fragment de cinturó d'un garfi, del que es conserva la part central de la placa i l'apèndix d'escotadura dret; juntament amb la decoració que consisteix en tres fils de bronze en relleu (PITA i Díez-CORONEL 1968, lám. VII, fig. 39),³ i per la presència de fragments de braçalet de secció circular, datats per la necròpolis del Coll del Moro de Gandesa entre el 650 i el 550 aC (RAFEL 1991, 118-127).

2. Secció rectangular (750 a 500 aC); secció quadrada (750 a 500 aC); sèries de secció quadrada (625 a 550 aC) (RAFEL 1991, 118-127).

3. Cal recordar que els fermalls de cinturó de garfis amb escotadures obertes més antics que es documenten, corresponen al tipus Fleury (PONS 1977) —amb paral·lels en les necròpolis epònima de Fleury, necròpolis del Pla de la Bruguera, necròpolis de Can Piteu-Can Roqueta, necròpolis de Vilanera, en l'hàbitat de Besalú i d'Ullastret, en el derelict de Rochelongue—, posteriorment, els fermalls de tipus Acebuchal (CUADRADO 1961) i Agullana (PARZINGER i SANZ 1986), ja es troben immersos en datacions de primer quart de s. VI aC. En canvi, els fermalls amb decoració en relleu es documenten en la necròpolis de Mas de Mussols (MALUQUER 1984), i per tant la seva datació podria arribar a mitjan segle VI aC, per a tipus més evolucionats.

1. De dues i de tres tiges quadrades.

El túmul RSF-1070, en canvi, presenta únicament una llàgrima de bronze, trobada barrejada amb les restes òssies de l'interior de l'urna. Com ja van documentar Pita i Díez-Coronel (1968, 64), aquest és un fet que es repeteix de forma normal en la necròpolis, a pesar de no trobar-ne cap referència en l'inventari.

Bibliografia

CUADRADO 1961

E. Cuadrado: "Broches de cinturón de placa romboidal en la edad del hierro peninsular". *Zephyrus*, XII, 208-220, 1961.

DEDET 2001

B. Dedet: *Tombes et pratiques funéraires protohistoriques des Grands Causses du Gévaudan*, DAF, 84, Éditions de la maison des sciences de l'homme, París.

CASTRO 1994

P. V. Castro: *La sociedad de los CU en el NE de la Península Ibérica. La necrópolis de El Calvari (Molar, Tarragona)*. BAR Internacional series, 592, Oxford.

MALUQUER 1973

J. Maluquer: "La necrópolis de Almenara en Agramunt (Lérida)", *Pyrenae*, 9, 185-193.

MALUQUER 1984

J. Maluquer: *La necrópolis paleoibérica de "Mas de Mussols", Tortosa (Tarragona)*, P.I.P., VIII, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1984.

PARZINGER i SANZ 1986

H. Parzinger i R. Sanz: "Zum Ostmediterranen Ursprung einer Gürtelhakenform der iberischen Halbinsel". *Madriider Mitteilungen*, 27, 169-194, 1986.

PITA i DíEZ-CORONEL 1968

R. Pita i L. Díez-Coronel: *La necrópolis de "Roques de San Formatge" en Seros (Lérida)*, EAE, 59.

PONS 1977

E. Pons: "Sivelles de cinturó de taló rectangular i placa poligonal trobades al N.E. de Catalunya". *Cypsela*, 2, 91-120, 1977.

RAFEL 1991

N. Rafel: *La necrópolis del Coll del Moro de Gandesa. Els materials*, Publicacions de la Diputació de Tarragona, 1991.

RAFEL 1997

N. Rafel: "Colgantes de bronze paleoibéricos en el NE de la Península Ibérica. Algunas reflexiones sobre las relaciones mediterráneas". *Pyrenae*, 28, 99-117, 1997.

RUÍZ-ZAPATERO 1984

G. Ruíz-Zapatero: "El comercio protocolonial y los orígenes de la iberización: dos casos de estudio el Bajo Aragón y la Catalunya interior", *Kalathos*, 34, 51-70, 1984.

RUÍZ ZAPATERO 1985

G. Ruíz Zapatero: *Los campos de urnas del nordeste de la Península Ibérica*. Tesis Doctorales de la Universidad Complutense de Madrid, I-II, Madrid, 1985.

VILASECA 1943

S. Vilaseca: *El poblado y necrópolis protohistóricos de Molà (Tarragona)*, AAH, 1, Madrid.

